

ISSN 0352-5716 | UDC 93/99(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ИСТОРИЈУ

86

НОВИ САД
2012

САДРЖАЈ / CONTENTS

ЧЛАНЦИ и РАСПРАВЕ ARTICLES and TREATISES

Радивој Радић ЖИВОТИЊЕ У ВИЗАНТИЈСКИМ ЗАГОНЕТКАМА	Radivoj Radić THE ANIMALS IN THE BYZANTINE RIDDLES
7–20	

Александра Вулећић ДА ЛИ САМО ДОБАР МУЖ МОЖЕ ДА БУДЕ ДОБАР ВЛАДАР? РАЗВОД КРАЉА МИЛАНА И ЈАВНО МЊЕЊЕ	Aleksandra Vuletić DOES ONLY A GOOD HUSBAND MAKE A GREAT RULER? THE DIVORCE OF KING MILAN AND PUBLIC OPINION
21–32	

Александар Лукић РЕПУБЛИКАНСКИ ПОГЛЕДИ ЉУБОМИРА СТОЈАНОВИЋА	Aleksandar Lukić LJUBOMIR STOJANOVIĆ'S REPUBLICAN VIEWS
33–50	

Раде Ристановић АНАЛИЗА ОРУЖАНИХ АКЦИЈА ПРИПАДНИКА КОМУНИСТИЧКОГ ПОКРЕТА ОТПОРА У БЕОГРАДУ (1941–1942)	Rade Ristanović ANALYSES OF ARMED ACTIONS OF COMMUNIST RESISTANCE MOVEMENT IN BELGRADE (1941–1942)
51–66	

ПРИЛОЗИ и ГРАЂА CONTRIBUTION and MATERIALS

Стеван Бугарски АУТОБИОГРАФИЈА АРХИМАНДРИТА ПАВЛА (КЕНГЕЛЦА)	Stevan Bugarski AUTOBIOGRAPHY OF ARCHIMANDRITE PAVLE (KENGELAC)
67–77	

ПРИКАЗИ и БЕЛЕШКЕ
REVIEWS and NOTES

Александар Стојановић

Constantin Iordachi (editor): *Comparative fascist studies: New perspectives*,
Routledge, Taylor and Francis group, London-New York, 2010.
79–81

Стефан Радојковић

Егзорцизам Хитлера или окупација и денацификација Немачке:
Frederick Taylor, Exorcising Hitler. The occupation and denazification of Germany,
Bloomsbury Publishing Plc, London, 2012.
81–83

Момир Нинковић

*Новинарска и дипломатска висока школа у Београду 1948–1953. Сјудија и
документи*, приредио Драгомир Бонцић,
Београд 2013.
83–85

Александар Животић

Никита В. Бондарев, *Загадка Тито. Московские годы Иосипа Броза (1935–1937 гг.)*,
Российский институт стратегических исследований, ФИВ,
Москва, 2012.
85–86

Радован Субић

Боривоје Милошевић, *Православно свешћенство у друштвеном развоју Босанске
Крајине у другој половини XIX и почетком XX вијека*, Филозофски факултет,
Бања Лука 2012.
87

АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ / AUTHORS IN THIS ISSUE
89–90

Александар Лукић*

РЕПУБЛИКАНСКИ ПОГЛЕДИ ЉУБОМИРА СТОЈАНОВИЋА

САЖЕТАК: Љубомир Стојановић, научник и политичар, одлучно је прекинуо са монархијским обликом владавине у време Солунског процеса 1917, посвећујући се ширењу и остварењу републиканских идеја у политичком животу новостворене југословенске државе. У раду су приказане и анализирани републиканске идеје о којима је писао, за које се борио, и од којих није одустао ни онда када је постало јасно да нису остварљиве у југословенској монархији Карађорђевића. Рад је настао на основу необјављених извора похрањених у Архиву Српске академије наука и уметности, штампе и историографске литературе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Љубомир Стојановић, идеје, република, федерација, држава, Југословенска републиканска странка.

Љубомир (Љуба) Стојановић (1860–1930), Ужичанин пореклом, „из невестињске” и „ратничке” Херцеговине, син Васе пушкара и мајке Саре, школовао се у Ужицу, Шапцу и Београду.¹ У Београду је на Великој школи

---

* Институт за новију историју, Београд: alukic85@gmail.com

¹ У српској историографији нема политичке биографије Љубомира Стојановића. Постоји велики број списа о његовом животу и раду, које је сам писао или његови савременици, као и више белешки у енциклопедијама, на основу чега је у историографији и објављено неколико радова. Сећања савременика су: Јован М. Жујовић, „О Љубомиру Стојановићу”, *Српски Књижевни Гласник*, књ. XXX, бр. 5, 1. јули 1930, стр. 342–345; Љубомир М. Давидовић, „Сећања на Љубу Стојановића”, Исто, стр. 345–349; Војислав С. Вељковић, Љуба Стојановић као јавни радник, Исто, стр. 355–357; Јаша М. Продановић, „Љубомир Стојановић”, Исто, стр. 358–361; Александар Белић, „Љубомир Стојановић човек и научник”, Исто, стр. 349–355; А. Белић, „Љубомир Стојановић”, *Јужнословенски филолог*, књ. IX, Београд 1930, стр. 297–316; Владимир Ћоровић, „Љубомир Стојановић”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XI, св. 1–2, Београд 1931, стр. 1–29; Павле Поповић, „Сећања на Љубомира Стојановића”, Исто, стр. 30–44; Милан Решетар, „Из писама пок. Љуб. Стојановића”, Исто, 45–53; Милан Грол, *Из његовог Србије. Уписи и сећања о времену и људима*, Београд 1939, стр. 107–122; Урош Џонић, „Љубомир Стојановић”, *Годишњица Николе Чујића*, књ. XL, Београд 1931, стр. 170–185; Милан Јовановић-Стојимировић, *Поретак према живим моделима*, Нови Сад – Сремски Карловци 1998, стр. 83–86; Историографски радови о деловању Љубомира Стојановића: Dragovan Šepić, „О misiji Lj. Stojanovića i A. Belića u Petrogradu 1915. godine”, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, књ. 3, Zagreb 1960, стр. 449–497; Александар Младеновић, „Запис о Љубомиру Стојановићу”, *Ужички зборник*, књ. IX (1980), стр. 21–27; Драгоје Годоровић,

завршио Историјско-филолошки факултет, да би потом наставио да се усавршава као државни питомац у Бечу, Петрограду, Берлину и Лајпцигу, где је стекао завидно филолошко и лингвистичко знање. Припадао је оној генерацији која је, помогнута млађим нараштајима и заједно са њима „осуђена на... политичку и националну борбу”, са великим успехом настављала започето дело ослобођења српског народа.² Напокон, њихов напор био је крунисан победама у балканским и Првом светском рату, остварењем идеје ослобођења и уједињења највећег дела српског народа у новоствореној југословенској држави.

Са јаким осећајем за правду и морал, за које су му савременици увек одавали признање и које му ни најљући политички противници нису спорили, Љуба Стојановић није могао, као ни генерације блиске његовој, да остане изван политике у коју су га уводиле жеље за остварењем већих друштвених слобода и права српског народа.³ Савременик и поштовалац Милан Грол сећао се да је он „орловским стремљењем, високо и право... био рођен само за политику широких замаха, националну и моралну. Две побуде, национална и морална, биле су му главне... У демократизму Стојановићевом морални моменат...” био је „изнад социјалног, у идејама о слободи... битнија заштита достојанства човековог него његових интереса.”⁴ Александар Белић, један од ученика Љубе Стојановића, приметио је да је „његова љубав према народу и његово схватање дужности према земљи одлучивало... о

„Љубомир Стојановић на професорском испиту”, Исто, стр. 29–78; Љубинка Трговчевић, „Јован Цвијић и Љубомир Стојановић о будућој југословенској држави. Преписка из 1917. и 1918. године”, *Годишњак града Београда*, књ. XXXVII, Београд 1990, стр. 193–205; Мира Радојевић, „Љубомир Стојановић у Првом светском рату”, *Историја XX века*, бр. 2/2000, стр. 9–29; *Љубомир Стојановић – животој и дело*, зборник радова, Ужиче 2002; Љ. Трговчевић, „Идеје Љубомира Стојановића о будућој југословенској држави током Првог светског рата”, *Глас Српске академије наука и уметности*, бр. CDXV/2010, књ. 26, стр. 81–93. У Ужичу је 2002. у оквиру Учитељског факултета одржан научни скуп о Љубомиру Стојановићу, на основу чега је објављен зборник радова *Љубомир Стојановић – животој и дело*, у коме је нагласак стављен на његово филолошко и књижевно стваралаштво, а у само два чланка је приказано политичко деловање. Богумил Храбак уопштено је приказао и анализирао политичку делатност Љубомира Стојановића (Богумил Храбак, „Љубомир Стојановић – политичар”, *Љубомир Стојановић – животој и дело*, зборник радова, стр. 365–389). Митар Миљановић је, само на основу појединих делова политичких списа српског филолога и без ширег контекста, тенденциозно закључио да се „Љубомир Стојановић у потпуности уздржава од тога да укаже на несумњиву чињеницу да су Срби на челу са династијом Карађорђевића увелико криви за оно што их је своједобно снашло у односима са Хрватима, али у становитом смислу и за оно што их у тим односима сналази у последњем десетљећу 20. столећа”, те да је „повијесна истина, да се Стојановић у појединим ставовима у овој књижици (Љубомир Стојановић, *Срби и Хрвати*, Београд 1928. – прим. Александар Лукић) опасно приближава хрватским (шовинистичким) ставовима Стјепана Радића и антисрпским ставовима и одређењима Коминтерне и КПЈ као секције у њеном саставу” (Митар Миљановић, „Политички списи Љубомира Стојановића”, зборник радова *Љубомир Стојановић – животој и дело*, стр. 389–399).

² М. Радојевић, н. д., стр. 11.

³ Као пример политичког морала и принципијелности Љубе Стојановића савременици су често наводили чињеницу да је, као председник српске краљевске владе на челу самосталског кабинета 1905–1906, он „први у нашој историји спровео тако слободне изборе да је влада остала у мањини” (Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. III, Београд 2008, стр. 87).

⁴ Милан Грол, н. д., стр. 115–117.

правцу који ће дати и своме животу и раду.”⁵ Иако га је од политике одбијала „безобзирна и несавесна демагогија” Народне радикалне странке (НРС) у политичком животу обреновићевске Србије, ипак је први пут у политику ступио, „са резервом”, у време „владановштине” 1897, гласајући управо за радикалске кандидате, јер је радикална странка, „каква је да је, тада била боља од осталих.”⁶ Од Ивањданског атентата на краља Милана Обреновића 1899. и суровог прогона радикала Љубомир Стојановић потпуно се посветио политици. У друштву са Јашом Продановићем, Јованом Жујовићем, Љубомиром Живковићем, Љубомиром Давидовићем, Радојем Домановићем и другим незадовољницима опортунистичком политиком НРС и њених вођа (у првом реду Николе Пашића), одвојио се убрзо после Мајског преврата 1903. од партије и основао Самосталну радикалну странку (СРС). Већином срж ондашње интелектуалне елите, самостални радикали су се прогласили „моралном жандармеријом” и истакли захтев за чишћење јавног живота од корупције, непштења, неначелности. У страначки програм унели су и остварење идеје југословенства, коју је тада прихватио и Љуба Стојановић. Због ретко виђене принципијелности, доследности и политичког поштења он је био међу најужим вођством СРС, од њеног оснивања па све до јануара 1912.⁷ Тада је, незадовољан што је у клупској већини све више „вејао опортунистички дух”, а странка „почела губити своју начелну основицу... са треском и увредом” поднео оставку на све партијске функције.⁸

Без обзира на својевољно удаљавање од страначког вођства, Љуба Стојановић није престао да се интересује за политичке и националне послове. У балканским ратовима учествовао је као добровољац у Ибарској војсци, док је у Првом светском рату неко време био у важним мисијама српске краљевске владе. После ратног пораза Србије у јесен и зиму 1915. и изгнанства њене политичке елите и војске, није се безусловно укључивао у нове задатке које му је предлагала српска влада. У фебруару 1916. одбио је да иде у мисију у Шведску, а у априлу исте године поново у Русију.⁹ Ратни пораз, дотадашња политика Николе Пашића и коначно Солунски процес 1917. убрзали су његово опредељење да јавно иступа као Републиканац. После рата вратио се у Србију и у новој држави, заједно са Јашом Продановићем, основао 1920. Југословенску републиканску странку (ЈРС), чији је председник остао све до смрти 1930.

Љубомир Стојановић је, са њему својственом енергијом, у политичком животу новостворене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (СХС) проповедао републиканске идеје и борио се за њихово остварење. Будући да је имао огроман ауторитет, његово мишљење и погледи изазивали су пажњу јавности

⁵ А. Белић, „Љубомир Стојановић”, Нав. дело, стр. 312–313.

⁶ М. Радојевић, „Љубомир Стојановић у Првом светском рату”, стр. 12.

⁷ Бављење политиком Љубомир Стојановић је крунисао теоријским приказом и анализом система државне управе у Краљевини Србији. Оштроумно је уочио главне недостатке парламентарне владавине и указао на њих, у првом реду на створено и неконтролисано партијско чиновништво које је својим радом штетило и странкама из којих је потицало (Љ. Стојановић, *О државним чиновницима*, Београд 1911).

⁸ М. Радојевић, n. d., стр. 13–15.

⁹ Д. Шепић, „О мисији Љ. Стојановића и А. Белића у Петрограду 1915. године”, *Зборник историјског института ЈАЗУ*, 3, 1960, стр. 449–497.

међуратне југословенске државе. У оквиру републиканских идеја разматрао је проблеме демократије, парламентаризма и државности, трагао за њиховим решењима и отворио нека суштинска питања. Ови проблеми били су саставни део политичке теорије и стварности већине европских држава, чиме се шеф ЈРС укључио у знатно ширу расправу, дајући јој свој допринос. У дуготрајној и наизглед узалудној борби неретко је прозиван од политичких неистомишљеника, који су му углавном пребацивали да он својим залагањем за републику не схвата политичке околности у којима се после Првог светског рата нашао српски народ, те ни интересе тог народа.¹⁰

Веселин М. Вукићевић, јагодински судија и један од његових политичких противника, поручивао му је 1927. у загребачком часопису *Нова Европа*,¹¹ између осталог, да је његово „републиканство било до Рата, једна логична и виша форма демократије”, али у време Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца „г. Стојановић наседа радикалима: детронирани конвентовци вичу 'да је народ јачи од сваке власти', а Г. Стојановић очекује личну корист од борбе која би се повела између 'божанског' права владаочева и 'природног' права народа, због поремећене равнотеже. Ту нема ни логике ни проницљивости. Узмимо да су ови избори дали Г. Стојановићу преко 150 присталица у Скупштини – ни тада облик владавине не би био промењен у држави”.¹² Пошто је Веселин Вукићевић „упутио неколико речи” на његову „личну адресу”, Љуба Стојановић није остао дужан одговора, у ком је одредио и свој однос према идеји републиканства, коју је заступао у Краљевини СХС од њеног настанка 1918. Нагласио је да је и пре Првог светског рата сматрао да је „републиканство једна логична и виша форма демократије”, али да се није за њега борио у Краљевини Србији, јер је до 1906. веровао да се и у монархији „може доћи до демократије”. Али, писао је, „иако сам се разочарао, мирио сам се са монархијом, јер нам је за вратом била

¹⁰ Никола Станаревић, угледни економиста и један од првака ЈРС, забележио је да је Љуба Стојановић био свестан тренутне неактуелности републиканизма међу српским народом, на коју је указао на партијском конгресу у Параћину 1927. Упркос непопуларности идеје, шеф Републиканаца није одустао од републиканизма, уверен да они својом борбом стварају услове за неке потоње политичке генерације (Никола Станаревић, *Југословенска републиканска странка I (оснивање и њен рад до 1941)*, Архив Српске академије наука и уметности, Заоставштина Николе Станаревића, 14329).

¹¹ Часопис *Нова Европа* заступао је реорганизацију европских држава на принципима демократије и национализма. Сарадници окупљени око часописа били су уверени да су створени Југословени и да је требало стварати Југославију. У програму је истицано да је Југославији била неопходна „европеизација”. Међу оснивачима часописа налазили су се Јован Цвијић, Јосип Смодлака, Иван Мештровић, Матија Мурко, Иван Пријатељ, Марко Решетар, Милан Грол, Веселин Вукићевић. За уредника је био изабран Милан Ђурчин. Часопис је излазио од септембра 1920. У оквиру унутрашње политике Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије *Нова Европа* је тражила аутономију на локалном и средњем нивоу и давање већих административних слобода општинама и градовима. Југословенство је било идеолошка полазна тачка, под чиме су подразумевани јединство Срба и Хрвата и блиске везе са Словенцима. У ту сврху, као део идеолошког правца, водило се рачуна о равномерној заступљености ћирилице и латинице у издањима часописа (Љубомир Петровић, *Југословенска држава и друштво у периоду*, Београд 2000, стр. 41–54).

¹² Веселин М. Вукићевић, „Модерна држава и њено уређење (на адресу Г. Љ. Стојановића)”, *Нова Европа*, књ. XVI, бр. 8, 26. октобар 1927, стр. 249–253.

Аустрија, а од апсолутистичке Русије очекивали смо да нас (и у своме интересу) заштити.”¹³

Међутим, завршетком Првог светског рата престале су да постоје велике монархије и царевине. У већини новостворених европских држава наступала је нова „ера република”, и Љубомир Стојановић се јавно заложии да нова југословенска држава буде уређена као федеративна република, зато што је веровао „да се само у републици може развити права демократија”, и што је био убеђен да би „кроз њу” Срби „не само учврстили... државну заједницу с Хрватима и Словенцима, него је евентуално и проширили.”¹⁴

У полемици са Веселином Вукићевићем Љубомир Стојановић је, између осталог, одговорио и на питање због чега је и када постао републиканац. Очигледно, на његово републиканско опредељење утицали су политички живот у Краљевини Србији и спољнополитичке прилике у Европи/свету крајем Првог светског рата. Све израженије недемократско понашање регента Александра Карађорђевића, током Солунског процеса 1917. и после њега, у политичком животу Краљевине Србије било је један од кључних момената у јавном иступању и залагању Љубомира Стојановића за идеју републиканизма и успостављања републиканског федеративног облика будуће државе југословенских народа.¹⁵

С друге стране, Сједињене Америчке Државе, једна од највећих и најмоћнијих држава на свету, такође су биле република. У оно време идеја републиканизма је нагло напредовала и у једном броју европских држава. Између осталог, остварила се, у совјетском облику, и у Савезу Совјетских Социјалистичких Република. Такође, у јесен 1918. у Централној Европи су осниване већином републике, било совјетске било грађанске, на рушевинама немачког и аустроугарског царства (на пример совјетске републике у Немачкој и Мађарској, грађанске у новооснованој Чехословачкој и Аустрији, потом и Вајмарска република у Немачкој).¹⁶ Љубомир Стојановић сматрао је

¹³ Љубомир Стојановић, „Још о уређењу наше државе”, *Нова Европа*, књ. XVI, бр. 11–12, 26. новембар 1927, стр. 381.

¹⁴ Исто, стр. 381.

¹⁵ Уверен, као и Јаша Продановић, његов пријатељ и будући колега у Југословенској републиканској странци, да је Солунски процес била „унапред смишљена завера да се невиним људима одузму главе”, Љубомир Стојановић се више није двоумио око питања монархије или републике. Већ у току Солунског процеса 1917. сматрао је да монархију у Србији треба уклонити, као и „зликотачки и коруптивни монархистичко-фузионашки режим” који ју је подржавао, све у циљу „правилног и практичног решења великог проблема” будућег југословенског унутрашњег уређења. Видно разочаран дешавањима на бојиштима Европе и у политичком животу српске државе у изгнанству, будући вођа српских републиканаца писао је Николи Стојановићу, Србину из Босне и члану Југословенског одбора: „... ја сам сасвим изишао из политике и немам више политичких другова, а ново друштво у оваквим приликама не склапа се... Сви смо још у старим политичким идејама и партијама, и сви гледамо само како ћемо проживити ово време у иностранству. Нека нам је Бог и Вилсон у помоћи. А по нашем раду – зло по нас.” Драгољуб Јовановић је оценио касније да је Љуба Стојановић „до те мере осудио Александров Солунски процес да је спровео још једно цепање некадашњих радикала и основао Републиканску странку” (*Сјоменица Јаше М. Продановића*, Београд 1952, стр. 184; Писмо Љубомира Стојановића Николи Стојановићу од 29. XI/12. XII 1917. и 15/28. VII 1918, Архив САНУ, Заоставштина Николе Стојановића, 10713/1–4; Д Јовановић, н. д., стр. 87).

¹⁶ Андреј Митровић, *Време нејирђељивих. Политичка историја великих држава Европа (1919–1939)*, Београд 2012, стр. 17–52.

да се успешно југословенско уједињење и утемељење могло извршити стварањем федеративне републике југословенских народа по угледу на државно уређење САД. Његово одушевљење државним уређењем велике северноамеричке републике приметно је већ у преписци са Николом Стојановићем и Јованом Цвијићем из 1917. и 1918, као и у његовој каснијој борби за остварење републиканске идеје путем јавних предавања, беседа, брошура, штампе и периодике у политичком животу Краљевине СХС/Југославије.¹⁷ Поред Љубомира Стојановића, неколицина српских научника и политичара такође је током рата развила одређене републиканске погледе на облик уређења будуће државе југословенских народа. Међу њима су се издвајали Јован Цвијић и више првака Самосталне радикалне странке – Јован Жујовић, Јаша Продановић, Божидар Марковић, Милан Грол.¹⁸

Пошто се у августу и септембру 1918. назирало окончање четворогодишњег крвавог ратовања у корист сила Антанте и њихових савезника, остварење југословенског уједињења више није изгледало немогуће, посебно од лета 1918, кад су се САД одрекле одржања Аустроугарске у Европи. Понесен повољним вестима о успешном напредовању српске и савезничких војски на Солунском фронту, ни Љубомир Стојановић више није сумњао у могућност настанка самосталне југословенске државе. Јовану Цвијићу је писао да је „Југославија... ту”, и предлагао да се тадашња српска опозиција и научна елита „концентрише” и изађе спремна пред наступајуће велике догађаје.¹⁹ И тада, у време стварања југословенске државе 1918/19, а поготово касније, у југословенској монархији, Љубомир Стојановић је испред расправе о облику и форми државног уређења увек прво истицао да би требало да су сви „на чисто са главним питањем: желе ли Срби, Хрвати и Словенци да живе у једној заједници, у једној... држави.”²⁰ „Ја држим”, био је

¹⁷ Проучавајући улогу српске и југословенске интелектуалне елите у стварању југословенске државе, ставове Љубомира Стојановића о њеном уређењу анализирао је у својим радовима Љубинка Трговчевић (Љ. Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*, Београд 1986, стр. 235–239, 259–265; Иста, „Јован Цвијић и Љубомир Стојановић о будућој југословенској држави. Преписка из 1917. и 1918. године”, стр. 193–205; Иста, „Идеје Љубомира Стојановића о будућој југословенској држави током Првог светског рата”, стр. 81–93). На њихов значај за изучавање југословенске идеје указала је и Мира Радојевић (М. Радојевић, „Ljubomir Stojanović u Prvom svetskom ratu”, стр. 25–27; Иста, *Научник и политиколог. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, Београд 2007, стр. 320–325).

¹⁸ Љ. Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*, стр. 260–265. После рата, међутим, само је мањи део самосталаца пришао Љубомиру Стојановићу приликом оснивања Југословенске републиканске странке 1920, док је већи, предвођен Љубомиром Давидовићем и Миланом Гролом, основао ЈДС и определио се за монархијски облик државног уређења нове југословенске државе (М. Радојевић, *Научник и политиколог. Политичка биографија Божидара В. Марковића*, стр. 323–328).

¹⁹ Писмо Љубомира Стојановића Јовану Цвијићу од 28. IX/11. X 1918, Архив САНУ, Заоставштина Јована Цвијића, 13484; Љ. Трговчевић, „Идеје Љубомира Стојановића о будућој југословенској држави током Првог светског рата”, стр. 88. Богдан Поповић је у исто време такође писао Слободану Јовановићу о потреби добре организације и „јаке акције” српске интелектуалне елите и опозиције у новонасталим околностима у Лондону (Писмо Љ. Стојановића Ј. Цвијићу од 29. VIII/5. IX 1918, Архив САНУ, Заоставштина Ј. Цвијића, 1235/4).

²⁰ Љ. Стојановић, *Неколике мисли о нашем новом државном уређењу*, Београд 1919, стр. 8–9; Исти, *Рејубликански погледи на неколико савремених питања*, Београд 1920, 10–11;

уверен дуго времена, „да... сваки разуман Србин, Хрват и Словенац 'жели'... ако ни због чега другог, а оно из природног нагона за самоодржањем”. По његовом мишљењу, само уједињени југословенски народи могли су да очувају „задобивену слободу” и не падну опет у „ропство”, у ком су дуго времена били.²¹

Залагање за образовање федеративне републике југословенских народа Љубомир Стојановић је образлагао чињеницом да је „културни ниво” три југословенска народа „врло неједнак... у разним крајевима”.²² Срби, Хрвати и Словенци од свог насељавања у „ове крајеве не само да никад нису били сви у једној држави, него ни сами Срби нису никад сви били уједињени у једну државу”. Јер, историјски развитак сва три народа кроз дуг временски период био је или независан међусобно, или су били „подјармљени”, под влашћу несловенских народа, што је условило „под утицајем разних вера и разних култура различан народни менталитет”. Стога се приликом полагања основа новог државног уређења није смело пренебрегавати да се у тренутку уједињења код једног народа већ била стекла „свест о његовој индивидуалности, посебној култури, књижевности”, те посебна интелигенција, што се све „лако... не заборавља и не напушта”.²³ Није губио из вида ни верске поделе сродних југословенских народа, које су такође утицале на образовање „различитог менталитета између православних Срба с једне

Љубомир Стојановић, Јаша Продановић, *Рејубликански погледи на српско-хрватско питање*, Београд 1922, стр. 2–5. Међутим, већ од средине 1923. Љубомир Стојановић је, не одустајући од идеје републиканизма, све више сумњао у искреност жеље Хрвата и Словенаца да живе у заједничкој држави са Србима, и то јавно и образлагао (Lj. Stojanović, „Još o ulozi Srba”, *Nova Evropa*, knj. X, br. 15, 21. novembar 1924, str. 457–463; Љ. Стојановић, „Још о 'Српском питању'”, *Isto*, knj. XII, br. 14, 11. novembar 1925, str. 413–427; Lj. Stojanović, „Još jednom o 'srpskom pitanju'”, *isto*, knj. XVI, br. 5, 11. septembar 1927, str. 137–139; Љ. Стојановић, *Срби и Хрвати*, Београд 1928).

²¹ Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр. 9–10. Љубомир Стојановић је често наглашавао, као и већина српских државника и политичара, да су Југословени и „сви скупа још... врло малобројни према неким појединим суседима, а шта би тек представљали да се поцепа[ју]”, али је за разлику од осталих српских водећих политичких чинилаца био први који је отворено примећивао да су „најновији појави” показивали како „тамо (у Хрватској и Словенији – прим. аутора) није баш све тако једнодушно за заједницу”, те предлагао да, уколико би се „преко сваког очекивања... за 10 до 15 година... показало да Хрвати и Словенци нису... у пракци... задовољни... и да је то за њих незгодно”, саветовао „нека се издвоје”, и да „останемо у миру и љубави, као што [су] се раздвојили Шведска и Норвешка” (*Рејублика*, бр 30, 30. III 1920, стр. 1). Милош Ковић је у својим истраживањима утицаја западноевропских политичких идеја на српску интелектуалну елиту окупљену око часописа *Српски књижевни гласник* 1901–1914. посебно нагласио утицај идеје о потреби што бројније и веће нације зарад успешног одржања државе у светском поретку и супротстављања завојевачким тежњама великих сила, у случају Србије и Срба супротстављања Аустроугарској (Милош Ковић, *Западноевропске пољитичке идеје у „Српском књижевном гласнику” 1901–1914*, магистарска теза у рукопису, одбрањена 2003. на катедри за Општу историју новог века Филозофског факултета Универзитета у Београду).

²² Писмо Љ. Стојановића Ј. Цвијићу од 29. VIII/11. IX 1918, Архив САНУ, Заоставштина Ј. Цвијића, 13484.

²³ Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр. 12. „Ко погледа на нашу прошлост – а садашњица је резултат прошлости – пре се чудити како би се показала једнодушност за заједницу” (Љ. Стојановић, „Централизација и децентрализација државне управе”, *Рејублика*, 27. III 1920, стр. 1).

и католичких Срба и Хрвата са Словенцима с друге стране”, и са „Мухамеданцима”, који су 1918. за њега представљали „нешто треће”. Касније је тврдио да је Срба било „од три вере, православних, мухамеданаца и католика”,²⁴ не издвајајући „мухамеданце” посебно, јер је сматрао да вера не може бити обележје народности.²⁵ Није порицао да је требало подстицати оно што је југословенске народе спајало, али је упозоравао да је било пуно ствари које су их раздвајале и чиниле непознатим једне другима. Политичко уједињење Југословена дошло је пре духовног, које се није могло остварити „напречац, једном одлуком, једним законом”, већ дуготрајним и напорним радом.²⁶

Међутим, ако је за свест о духовном јединству било потребно време, свест о државном јединству се могла „постићи врло брзо”. „Кад могу у Швајцарској”, писао је Љубомир Стојановић, „да живе у заједници три народа, са три различита језика и који имају сваки иза леђа крупне и напредне државне јединице свога рода и језика, па опет не теже да к њима приљубе (а све захваљујући своме федеративном систему), како не би могли” југословенски народи „са готово истим језиком, а без икаквих спољних центара којима би могли гравитирати”.²⁷ Закључивао је да је тадашњим југословенским приликама више одговарала децентрализована државна заједница уређена на федеративном принципу. „Треба само”, писао је, „смислити државно уређење... у којем ваља озбиљно водити рачуна о осећајима” и менталитету Срба, Хрвата и Словенаца, „практично” избећи све што је ту осетљивост могло да увреди,²⁸ и тако „постићи да у њему буду потпуно задовољни... и Срби и Хрвати и Словенци”.²⁹ У новој државној заједници са Србијом, Хрвати и Словенци требало је да „осете да су заиста своји господари, а не да су једну управу заменили другом.”³⁰

Између концепта „једноставне државе са једним законодавним парламентом и широким обласним аутономијама”, односно унитарне државе и „чисте федерације”, Љуба Стојановић се определио за другу варијанту могућег југословенског државног уређења.³¹ Полазећи од чињенице да је држава „само онда јака и стабилна... ако почива на стварности”, дао је предност

²⁴ Љ. Стојановић, „Централизација и децентрализација државне управе”, стр. 1.

²⁵ Исти, *Неколике мисли*, стр. 14.

²⁶ Исти, „Централизација и децентрализација државне управе”, стр. 1.

²⁷ Писмо Љ. Стојановића Ј. Цвијићу од 29. VIII/11. IX 1918, А САНУ, Заоставштина Ј. Цвијића, 13484.

²⁸ О нетактичним поступцима одлучујућих српских политичких чинилаца према политичким осећајима Хрвата у време стварања заједничке државе писао је током 1922. и научни и јавни радник Душан Пелеш, Србин из Хрватске („Анкета о српско-хрватским односима (XI). Душан Пелеш”, *СКГ*, књ. VII, бр. 1, 1. септембар 1922, стр. 47–53).

²⁹ За разлику од већине осталих политичких првака Краљевине СХС, Љубомир Стојановић није поистовећивао државно јединство и народно јединство. Схватао их је као „две ствари, а не једну” и више пута тврдио да је прво требало решити државно јединство, „ону која је главна”, и коју је било „могуће одмах решити”, док је народно јединство требало „оставити времену да га оно решава” („Анкета о српско-хрватским односима (VI). Љубомир Стојановић”, *СКГ*, књ. VI, бр. 4, 16. јун 1922, стр. 287).

³⁰ Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр. 13.

³¹ Љ. Трговчевић, „Идеје Љубомира Стојановића о будућој југословенској држави током Првог светског рата”, стр. 89.

республиканском федеративном наспрам монархијског унитаристичког облика државног уређења.³²

Љубомира Стојановића је горе изложена стварност упућивала на образовање једноставне децентрализоване државе на демократској основи, у којој би сви Срби, Хрвати и Словенци били равноправни грађани, заједно са „свима туђим народностима, које се затеку на државној територији”. Како је било немогуће „географски оделити” Србе и Хрвате, а поготово Хрвате и Словенце, да би се створиле три савезне државе, предлагао је да се у почетку од тадашњих историјских области (Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Далмације, Истре, Хрватске са Славонијом и Сремом, Бачке и Баната)³³ образују федеративне јединице савезне државе („самоуправне покрајине”).³⁴ Заједнички државни послови требало је да буду војска, спољна политика, финансије, саобраћајнице, „јединство у економским односима према другим државама”, царина и „закон... још који према потреби.”³⁵

Према замисли Љубомира Стојановића, поступак образовања нових самоуправних покрајина могао је да се покрене на основу захтева одређеног броја посланика у централној Народној скупштини.³⁶ У том случају Скупштина је требало да спроведе изборе у срезовима (котарима) из којих су поменути посланици потицали, а према одлуци већине пуноправних бирача основала би се нова самоуправна покрајина (са више од пола милиона становника). Такође, предлагао је могућност одвајања појединих суседних срезова или њихових делова од једне области и прикључивање другој, поделу области на две („ако имају одређени број становника”) или њихово спајање у једну.³⁷

³² Залажући се за образовање федеративне југословенске републике, Љубомир Стојановић је полазио и од негативног искуства других великих монархија, попут Аустрије, Немачке и Русије, којима је узрок пропасти налазио „баш у основним уређењима тих држава, а не у оваким или онаким законима, или у политичким партијама”. Страховао је да се нешто слично не догоди и југословенским народима ако буду „на неприродним и нерационалним основама” засновали своју „младу државу” (Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр. 9).

³³ Писмо Љ. Стојановића Ј. Цвијићу од 28. IX/11. X 1918, Архив САНУ, Заоставштина Ј. Цвијића, 13484. Љ. Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*, стр. 262; Иста, „Идеје Љубомира Стојановића о будућој југословенској држави током Првог светског рата”, стр. 89.

³⁴ Критикујући недостатке централизоване државе, Љубомир Стојановић је и октобра 1918. и касније увек чврсто стајао на становишту да је у новој заједници Србија морала бити уређена на демократској основи. Међутим, уређена на демократском принципу у једноставној држави, ризиковала је да нови крајеви преузму државну управу, што није желео зато што није веровао у њихову државотворну свест и способност. Такође, централизовано уређена једноставна држава носила је опасност да сви Срби мајоризирају Хрвате и Словенце, чиме би им „натурили своју вољу, што би... њих вређало, и не би” уживали „праву слободу”. Предвиђао је раздоре и протесте, уместо јединства расцеп и одвајање, односно била би створена „нова Аустрија” (Писмо Љ. Стојановића Ј. Цвијићу од 28. IX/11. X 1918, Архив САНУ, Заоставштина Ј. Цвијића, 13484).

³⁵ Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр. 13–14; Љ. Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*, стр. 262–263; Иста, „Идеје Љубомира Стојановића о будућој југословенској држави током Првог светског рата”, стр. 89.

³⁶ Љ. Трговчевић, „Идеје Љубомира Стојановића о будућој југословенској држави током Првог светског рата”, стр. 89.

³⁷ Поборници централистичког државног уређења истицали су као највећу сметњу федерализацији државе њено унутрашње разграничење, с обзиром на то да су Срби и Хрвати били „јако измешани”. Све до политичког сукоба ЈРС са Хрватском републиканском

Самоуправним покрајинама остављао је да саме бирају „своје гувернере и... своју скупштину”, која би доносила законе за регулисање послова у оквиру своје области, разрезивала на становнике „дажбине ради покрића” трошкова обласне администрације и издржавања обласних установа. Како донети закони у једној области не би штетили другој, њихову контролу требало је да врши нарочити државни суд, чије би одлуке биле извршне.³⁸ Овако децентрализована држава требало је да ослободи централну управу великог броја ситних покрајинских послова који су је могли снаћи у новоствореној држави, уклони могуће и већ тада изгледно стварање великог и скупог бирократског апарата, иначе неопходног за функционисање строго централизоване државе.

Образлажући недостатке централизоване државе Љуба Стојановић је указивао, између осталог, на то да у њој једно место постаје центар свих дешавања, док сва друга остају „паланке”. С друге стране, предвиђао је да ће у федеративној децентрализованој југословенској републици међусобна „утакмица појединих чланица федерације у просвети,... агрикултури... индустрији... и... политичким слободама” позитивно утицати на културни развитак, напредак и изједначавање југословенских народа са другим „напредним народима” у Европи.³⁹ Напоследку, „специјалан српско-хрватски разлог” налагао је стварање децентрализоване државе: „Нећемо се”, писао је Љубомир Стојановић, „један другом наметати... свађати и један другом пребацивати да једни другог експлоатишемо, нећемо један другом бројити залогаје... Чист рачун, дуга љубав”.⁴⁰

Монархија, било уставна, било уставно-парламентарна, представљала је „свуда више мање прикривен апсолутизам са извесним ограничењима”.⁴¹

сељачком странком 1923. и све изразитијег отвореног претварања ХРСС у хрватски националистички покрет под вођством Стјепана Радића, Љубомир Стојановић одговарао је да је питање разграничења „најлакше решити плебисцитом”, држећи да граница „при том не би била 'стратегијска'... јер... не би била државна, већ унутрашња аутономна граница”. Односно не „разграничава се српска држава од хрватске државе, већ српска аутономија од хрватске... нема засебних држава, већ једна заједничка” („Анкета о српско-хрватским односима (VI). Љубомир Стојановић”, стр. 288). Међутим, од 1924. и све већег национализма хрватских политичких првака окупљених око ХРСС (након признања Монархије 1925. од стране Хрватске сељачке странке) и њихових захтева за јасним омеђивањем и издвајањем у посебну државну формацију дела југословенске територије коју су сматрали хрватском (линија од Земуна до Котора), упозоравао их је да су „врло нетактични”, јер су онда Срби могли рећи да је хрватска граница на реци Купи (Љ. Стојановић, *Срби и Хрвати*, стр. 15).

³⁸ Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр 16–17.

³⁹ „Ако се брзо не просветлимо”, упозоравао је Љубомир Стојановић, „нећемо моћи издржати у конкуренцији са осталим напредним западним суседима”. Посебан српски разлог који га је 1918. упућивао на потребу устројства децентрализоване државе било је питање Вардарске Македоније, за коју је страховао да је велике силе не доделе Бугарској на конгресу мира. Будући да Србија у децентрализованој држави „ништа не добија”, није очекивао да било која велика сила „донесе на конгресу мира одлуку, по којој би намучена, опустошена, обезљужена и савезу верна Србија изишла из рата окрњена на рачун Бугара, отворених непријатеља Ентанта” (Писмо Љ. Стојановића Ј. Цвијићу од 28. IX/11. X 1918, Архив САНУ, Заоставштина Ј. Цвијића, 13484). По завршетку Првог светског рата и укључивању целе Вардарске Македоније као дела територије предратне Краљевине Србије у састав Краљевине СХС/Југославије, овај страх шефа српских републиканаца више није био толико актуелан.

⁴⁰ Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр. 20.

⁴¹ Иступајући против парламентаризма и уставне парламентарне монархије, између осталог је у прилог својих ставова наводио речи руског цара Николаја I Романова: „Знам

За Љубомира Стојановића је „све... то с демократске тачке гледишта” представљало „празан разговор као и теорија о ’божанском праву владалаца’.” У суштини, била је „по среди само борба између народа (демократије) за слободу и самоопредељење с једне, и апсолутизма владаоачевог с друге стране”. Уставност је била „врло провидно покривен апсолутизам”, док је парламентарност, наводећи речи Вука Стефановића Караџића, оценио као „то исто само мало другачије”. Такав однос између народа и владоца у оба система приказао је народном пословицом: „О Турчине, за невољу куме! – А ти, Влаше, силом побратиме”.⁴² На тврдње присталица парламентарних и уставних система да су се за време рата политички кабинети Француске и Енглеске показали „много више дорасли” ситуацији него чиновничке владе Немачке и Аустрије, одговарао је одрично. У ствари, једино је француска војска „била на висини задатка”, док су парламентарне владе Француске и Енглеске починиле „толико погрешака да се човек управо мора чудити” како су победиле у рату. С друге стране, стручна немачка влада, радећи пола века на припреми освајачког рата, показала је савршенство од организације.⁴³

Поредећи у начелу право народа на власт са правом монарха, Љуба Стојановић је закључио да је монархија сасвим супротна једном од основних демократских принципа – праву народа да може на извесно време да бира „државног поглавара за управну и извршну власт, и своје представнике за законодавну, да би могао њихов рад контролисати, и од времена на време у тој их дужности или утврђивати, или другим замењивати”.⁴⁴ Навео је још неколико општих разлога због којих је био против монархијског облика управе: старосно ограничење монарха – на највишем државном положају требало је да буде „човек у зрелом добу, кад је његова способност најјача”, потом да је један од „најспособнијих и најчеститијих људи”, што је у монархијама било ретко, због чега су постојали добри монарси, али не и добре монархије. Европско и српско искуство показивало је да су се у уставној парламентарној монархији владари у већини случајева борили да „прошире” своју

шта је република – ено је у Америци; знам и шта је апсолутизам – држим га ево у руци, али шта је уставна монархија, то не знам, ако не буде лаж” (Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр. 19). Парламентаризам као један од облика политичких режима заснован је на „специфичном типу поделе власти”, у правној и друштвеној теорији познат као „мека” подела или „сарадња” легислативе и егзекутиве – представља такав тип представничке владе у коме између номиналног и стварног међусобног односа уставних органа постоје разлике, чак противуречности. Према уставу, законодавно тело/парламент и правно неодговорни шеф државе равноправно деле законодавну и буџетску власт, док је извршна власт у искључивој надлежности шефа државе. Парламентарни режим, међутим, подразумева да се шеф државе у дужем трајању уздржава од слободне употребе својих уставних прерогатива, иако њихово нормативно постојање, исто као и када је у питању законодавна и буџетска власт парламента, чини правну претпоставку овог режима. Током XIX и поготово у првим деценијама XX века у политичкој теорији и пракси се водила полемика око тога како обезбедити да било који од уставних чинилаца не злоупотреби своја овлашћења и прекорачи их, те тако наруши смисао парламентарног поретка. У ствари, трагало се за суштином и функционализмом парламентаризма, те његовом одговарајућом правном дефиницијом (Олга Поповић Обрадовић, *Парламентаризам у Србији 1903–1914*, Београд 1998, стр. 17–46).

⁴² Љ. Стојановић, „Уставна или парламентарна монархија и демократија”, *СКГ*, књ. III, бр. 8, 16. август 1921, стр. 621.

⁴³ Исто, стр. 623.

⁴⁴ Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр. 18–19.

половину власти, у чему су били „ненасити”: чим би им се у једној ствари попустило сутра би тражили још овлашћења. Невоља је била и у чињеници што је већина владара мислила, услед посебног образовања и васпитања, да су народи били „створени зато да их слушају”, односно да су „они рођени са мамузама, а остали свет са самарима”. У таквим условима Љубомира Стојановића није чудило што политичке партије, без обзира колико напредне демократске програме имале, нису могле да их остваре када су ступале на владу.⁴⁵ У ствари, закључио је да ниједна демократска странка не може остварити свој програм у монархији, већ само у републици.

Поред ових општих разлога издвојио је и посебне, који су важили за Србе, Хрвате и Словенце. Функционално децентрализовану државу за коју се залагао (с обзиром на различити историјски развитак три југословенска конститутивна народа) сматрао је успешно остварљивом једино уколико би био успостављен републикански облик државне управе.⁴⁶ Ако би се федерализација државе у потпуности извела у монархији, дошло би до парадокса, јер би самоуправне покрајине биле по својим овлашћењима у ствари републике у оквиру монархије. Стога је централизовану државу монархијског типа супротставио државну форму у облику федеративне републике „американског типа”, за коју је веровао да је једина у стању да одржи и утврди југословенску и „иначе врло слабу заједницу”.⁴⁷ У Краљевини СХС развијала се озбиљна криза парламентаризма,⁴⁸ а „једини лек” против ње шеф републиканаца је сагледавао у јачању извршне власти. У монархији се она лако могла изметнути у диктатуру, али не и у председничкој републици, где би се шеф државе бирао само на одређени период.⁴⁹

Модел америчке републиканске демократије несумњиво је био ближи схватањима демократије Љубомира Стојановића,⁵⁰ утичући на његове репу-

⁴⁵ Љ Стојановић, *Рејубликански погледи на неколико савремених питања*, стр. 44–45.

⁴⁶ Исто, стр. 30.

⁴⁷ „Разуме се да овако уређење искључује монархиски режим, већ ’Уједињене Југословенске државе’ треба да буду Република са председничким (Америчким) системом” (Писмо Љ. Стојановића Ј. Цвијићу од 28. IX/11. X 1918, Архив САНУ, Заоставштина Ј. Цвијића, 13484; Љ. Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*, стр. 263; Исто, „Идеје Љубомира Стојановића о будућој југословенској држави током Првог светског рата”, стр. 88).

⁴⁸ Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929*, Beograd 1979, стр. 73–89, 114–117, 205–252, 269–335.

⁴⁹ Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр 21–22. Главни одбор Југословенске републиканске странке, на чијем се челу налазио, није у свом програму усвојио његову идеју да југословенска држава буде председничка република, већ се определио за тип парламентарне републике са обележјима републиканског уређења Француске и Швајцарске. Југословенску републику требало је уредити „на федеративној основи” у којој би заједничким ресорима управљали министри који „одговарају за свој рад једном народном представништву за целу земљу”, а не председнику републике (*Начела, програм и стипули Југословенске републиканске странке од 26/1 1920. г. с изменама и дојунама од 9/1 1924 г.*, Београд 1924, стр. 10–11). Свесни недостатака парламентарног уређења, српски републиканци су трагали за системом у којем би парламент био свемоћан у односу на владајуће факторе, а потпуно независан у односу на народ, који би га контролисао кроз право законодавне иницијативе и референдума (В. Gligorijević, „Državno i društveno uređenje Jugoslavije u gledištima srpskih republikanaca (1919–1925)”, *Istorija XX veka*, br. 2/1985, стр. 13–14).

⁵⁰ Иако се Љубомир Стојановић у политичком животу Краљевине Србије и потом Краљевине СХС/Југославије несумњиво у начелу борио за што већу демократизацију поли-

бликанске погледе.⁵¹ Своја излагања о републиканизму готово по правилу је почињао цитирајући одредбу Америчке декларације независности, по којој су „сви људи створени једнаки”. Као таквима „творца” им је „дао извесна права, која су од њих нераздвојна; међу тим правима су право на живот, на слободу и на старање о свом благостању. Владе су међу људима установљене да обезбеде ова права”, а „права њихова моћ проистиче из пристанка оних над којима се влада”, сматрао је Љуба Стојановић.⁵² Пошто би укратко образложио да је република у основи облик државне управе где народ своју суверну власт кроз изборе непосредно преноси на одређено време ономе кога сматра за „најдостојнијег”, разматрао је потом два могућа републиканска система (председнички као у Америци, и парламентарни као у Француској), њихове недостатке и предности.

Љуба Стојановић је у овом сравњивању два републиканска система дао предност америчком, где је председника бирао народ „исто онако као и посланике за Скупштину”. Народ је на четири године поверавао председнику управну, извршну и законодавну власт, а он је врши преко државних секретара или министара, које сам поставља или смењује. Министри су били његови чиновници и обављали државне послове с његовим пристанком и одобравањем; нису били „политички људи”, односно нису могли у исто време бити и посланици у Скупштини.⁵³ Право законодавне иницијативе имали су и председник и Скупштина, а да би један закон био пуноважан морао је да има пристанак обе стране. Буџет прихода и расхода састављала је Скупштина према подацима поднетим од стране министара.⁵⁴

У Француској, председник је био биран од стране Сената и Скупштине у заједничкој седници, није имао никакве власти, „само је споља” предста-

---

тичких система ових држава, његово схватање успостављања добрих предуслова за успешно функционисање демократије у српским и југословенским приликама добијало је у одређеним моментима (поготово у време српских победа 1912–1914) изразиту аутократску црту, на шта је у науци скренула пажњу Мира Радојевић (М. Радојевић, *Научник и политика. Политичка биографија Божидара В. Марковића*, стр. 127–128). Овим се у извесној мери, између осталог, објашњава његово одушевљење политичким системом САД, где је председник државе имао велику политичку моћ, ограничен једино периодом свога мандата.

⁵¹ Размишљајући о политичком деловању Љубомира Стојановића Милан Грол, његов политички поштовалац, идеолог и шеф ЈДС после смрти Љубомира Давидовића 1940, закључио је да је „цензор јавних нарави, Љуба Стојановић... с... у неку руку тоталитарним схватањем демократије, на лењир изведене, савршене у поретку и људима... у процењивању свега полазио од онога што у далекој будућности једног дана треба да буде”, због чега је „свој суд о свему секао као на пању”. „Несавитљив у свом моралном аскетизму, независан од свега и свакога и готов на свако лично самопрегорење... прескачући први степен демократских лествица – ’обрађивање маса’ – Љуба Стојановић у својим разлагањима о демократији прешао је одмах на други и трећи, на питање представништва тих маса и питање државног поглавара, и завршио је оснивањем Републиканске странке” (Милан Грол, *Искушења демократије*, Београд 2005, стр. 84).

⁵² Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр. 21. О америчкој декларацији независности видети у: Fransa Šatle, Olivije Dijamel, Elvin Pizije, *Enciklopedijski rečnik političke filozofije*, Sremski Karlovci – Novi Sad 1993.

⁵³ Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр. 26.

⁵⁴ Исто. В. Gligorijević, „Državno i društveno uređenje Jugoslavije u gledištima srpskih republikanaca (1919–1925)”, стр. 14–15.

вљао државу и потписивао законе и указе.⁵⁵ Ту се владало као у уставној и парламентарној монархији, с разликом што „шеф државни” није био „доживотан и наследан”, него се бирао сваких седам година. Љубомир Стојановић је приметио неколико великих недостатака парламентарне владавине, од којих је на првом месту истакао ту „незгоду” што су и управна и законодавна власт биле концентрисане једино у рукама скупштинске већине. Министри, зависни само од Скупштине, морали су да раде према њеним наредбама и „нису ништа друго до извршиоци воље скупштинске већине,” за коју није било законске одговорности. Својим бирачима одговарали су само морално, министарска одговорност је била „на хартији”, док је њихове поступке увек штитила скупштинска већина чији су органи били.⁵⁶ Парламентарна република је државна управа са два шефа, једним правим – председником владе, и другим „само по имену” – председником републике.⁵⁷

У ствари, парламентарна владавина је партијска владавина, а Љубомир Стојановић је њено постојање подразумевао у држави где би биле само две партије, тако да би она којој би народ дао већину гласова у том случају имала право „партиски управљати”, јер је већина народа на њеној страни. „Међутим тога нема”, приметио је, „више ни у Енглеској,... колевци парламентаризма”. Постојање више партија у политичком животу једне државе („а то је сад случај у свим земљама”) подразумева да се оне после избора и уласка у Скупштину међусобно погађају зарад учествовања у власти, приликом чега, поред начелних разлика, „играју исто толику ако не и већу улогу партиски интереси, и лични и материјални интереси и... амбиције”, услед чега често највише трпе државни послови.⁵⁸ Министри се бирају не према стручности и способности, већ према свом угледу и положају у партији. Додатна невоља у југословенском случају била је чињеница да су министри, због несређене државне администрације, морали да „вуку послове”, а „како ће их они радити”, питао се Љуба Стојановић, „ако су нестручни или неспособни”. Такође, незгода је била и то што „парламентарни министри стварају и преко воље партиско чиновништво... зато што је чиновнички апарат zgodно средство за ширење партије и њено одржавање... што их на то нагонне њихови партиски посланици, који се заузимају за своје штићенике, или што ради својих партиских интереса хоће у својој околини да имају ’своје људе’ као чиновнике”.⁵⁹ Упозоравао је да све наведено квари чиновнике, будући да останак на радном месту и напредовање у служби обезбеђују пре „својим партизанством, а не... способношћу и вредношћу”.⁶⁰

Скупштинске већине су због мноштва партија и различитих интереса биле несталне, што је доводило до њиховог распада и пада владе, те дисконтинуитета у државним пословима. Шеф српских републиканаца је посебно наглашавао да успех парламентарног режима у стварности зависи од поли-

⁵⁵ О настанку, развоју парламентаризма и његовим облицима видети: О. Поповић Обрадовић, н. д., стр. 17–46.

⁵⁶ Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр. 27.

⁵⁷ Љ. Стојановић, „Уставна или парламентарна монархија и демократија”, стр. 623.

⁵⁸ Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр. 27.

⁵⁹ Исто, стр. 27–28.

⁶⁰ Исто, стр. 28.

тичког образовања самог народа. „Ако појединци сматрају да су испунили своју грађанску дужност што су се уписали у какву партију, и употребили своје грађанско право ако за њу гласају не водећи рачуна о томе шта и како она ради”, онда је на делу „само парламентарна комедија”. Уколико, пак, „сваки грађанин задржи према партиским штабовима своју независност” и на основу њихових постигнућа се одлучује да ли ће да гласа за њих или не, онда је то „права демократска управа”. Напоследку, „каква је политичка зрелост и свест једног народа, таква му је и управа, па ма какав систем био, или, што рекао покојни министар Туцаковић посланицима: ’Какви сте ви Енглези, такав сам вам и ја Гледстон’”.⁶¹ Љубомир Стојановић је показивао „већи страх од партијске разуданости која би се у скупштини могла јавити, него од опасности да изабрани председник републике спроведе лични режим”.⁶²

Поред свих „махна и рђавих страна”, Љубомир Стојановић је признавао да је парламентаризам био једини начин да се ограничи власт владара.⁶³ Није, међутим, видео разлог да се такав систем преноси, са свим својим недостацима, и у републику, посебно југословенску, где „шеф управне власти” не би био биран доживотно, већ на кратко време. Није требало страховати да би се председничка власт могла „изметнути у диктатуру”, јер је Уставом требало да буде ограничена на кратко време, са нагласком да се једна личност не сме више пута бирати узастопце, „а у сваком случају не више од два пута једном иза другог”.⁶⁴ Да би „државни послови” имали „правилан ток” предлагао је да, поред Скупштине, која је у борби за власт „могла поћи и странпутицом... и штетити целини”, буде образован још један „орган државни који ће с њом имати исту власт и бити од ње независан”. „Једно речју све мане парламентарне владавине уклањају се. Због тога ја”, писао је, „претпостављам председничку републику парламентарној”.⁶⁵

Неколико година касније, када је државни живот југословенске краљевине увелико патио од трзавица и међусобног оптуживања Срба, Хрвата и Словенаца, првих због сепаратизма друга два народа, а ових опет због српске хегемоније, Љубомир Стојановић је са жаљењем приметио да су се његове претпоставке потврдиле, са тежњом да добију још гори облик и

⁶¹ Љ. Стојановић, „Уставна или парламентарна монархија и демократија”, стр. 624.

⁶² В. Gligorijević, „Državno i društveno uređenje Jugoslavije u gledištima srpskih republikanaca 1919–1925”, стр. 15. „Ако се хоће да води имало рачуна о демократији, о народном праву” онда је требало „у монархиском облику владавине што јаче загарантовати права и прерогативе парламента”, јер је само право владара да је „доживотан и наследан” било довољно да је „у многим које чему” могао „практиковати лични режим, и оно му” је више вредело него парламенту „сва његова права”. У републици, где председник и парламент имају обавезу „периодички излазити пред народ да им потврди или одузме власт”, за Љубомира Стојановића је било пожељно да се уведе уставни систем, „да се председнику да већа власт него наследном монарху, или да се председникова власт изједначи са влашћу парламента како би се могли узајамно ограничавати и контролисати” (Љ. Стојановић, „Уставна или парламентарна монархија и демократија”, стр. 623).

⁶³ „...јер у уставним државама без парламентаризма само је прикривен апсолутизам. Такве су државе биле Немачка и Аустрија, и у последње време Русија, и видели смо како су прошле” (Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр. 30).

⁶⁴ Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр. 31.

⁶⁵ Љ. Стојановић, *Неколике мисли*, стр. 32.

свршетак. Хрватским представницима окупљеним око ХСС ставио је до знања да су сами сносили одговорност за настало стање, јер су 1923. одбили сарадњу са малобројном али значајном скупином српских републиканаца окупљених око ЈРС. Уместо републиканске концентрације на широј југословенској основи, ХСС је 1925. напустила републиканске идеје, признала монархију и прихватила централистичко уређење. Словенци су већином гледали своје економске интересе, без обзира на свеукупне последице њихових послова по целу државну економију. Тако су издејствовали да се за „пасивну” Словенију снизи железничка тарифа за пренос жита и да се ослободу царине црквени предмети који се из иностранства поклањају црквама. Међутим, сниженим тарифама у првом реду користили су се словеначки трговци за пренос своје робе а не жита, док се није могло на одговарајући начин контролисати да ли су црквени поклони католичким црквама били купљени или поклоњени. У оба случаја штетила је заједничка држава, „а на корист само једног дела становника.”⁶⁶

Хрватски и словеначки представници централистичког државног уређења ишли су, више него српски, „можда несвесно, на руку стварању српске хегемоније” и „докле је год у централизованом... парламенту већина Срба, Хрвати и Словенци неће престати бојати се за своју народну индивидуалност, и опираће се Србима; а Срби ће... њихово опирање сматрати као тежњу за сепаратизмом, и све се више уверавати о њиховој нелојалности према држави као целини. Мира и узајамног поверења међу нама, на такав начин, не може бити” тврдио је Љубомир Стојановић. Понављао је, по ко зна који пут, да свих тих невоља не би било да је „држава била уређена на федеративној основи”, где би „заједничких ресурса... под контролом заједничког Парламента, било... свега неколико. Ако би у тој врховној држави сви ресурси били... у српским рукама, то не би било на штету Хрвата и Словенаца, јер њихов круг рада обухватао би целу државу, и што би било штетно по Хрвате и Словенце било би исто тако штетно и по Србе... Нестало би свачије хегемоније и страха од губитка своје индивидуалности. Свака од три федералне области уређивала би самостално и начином који за најбоље налази сву унутрашњу администрацију својим властитим финансијским средствима. Напредак једне области имао би несумњива утицаја на друге, јер”, питао се Љуба Стојановић, „ко се не би угледао и примао оно што је боље?”, чиме би се „утирао пут ка једној југословенској народности у будућности.”⁶⁷

Услед очигледне неделотворности и кризе парламентарног система у Краљевини СХС све чешће су се у другој половини двадесетих година чули предлози да „такво парламентарисање” престане. Љуба Стојановић није одрицао важност постојања парламента, јер је и поред свих његових недостатака

⁶⁶ Исти, „Још о ’Српском питању’”, *Nova Evropa*, knj. XII, br. 14, 11. novembar 1925, str. 413–427; Исти, „Још једном о ’српском питању’”, *Isto*, knj. XVI, br. 5, 11. septembar 1927, str. 137–139).

⁶⁷ Љ. Стојановић, „Још о ’Српском питању’”, *Nova Evropa*, knj. XII, br. 14, 11. novembar 1925, str. 413–427; Исти, „Још једном о ’српском питању’”, *Isto*, knj. XVI, br. 5, 11. septembar 1927, str. 137–139). Шеф српских републиканаца је у ово време био на становишту о три федералне јединице заједничке југословенске републике, за разлику од идеје коју је заступао у време стварања заједничке државе о седам или осам федералних јединица, образованих од постојећих историјских покрајина.

ипак представљао „начин управе... који је у уставној монархији могао заштити демократију од владалачког апсолутизма.” На тврдње да парламент у једној „младој држави” има да буде законодавно тело или да се „растури”, јасно је одговарао да он треба да постоји не у једној, него у свакој држави, и да би, пошто се „растури”, требало „опет нов” да настане. „Југославија је још увек само једна принудна заједница од десетак посебних провинција. Држава хоће да постане правна заједница, са изједначеним законима. Ако то народни оци не могу држави дати, нека узму капу и пођу кући” закључио је, између осталих, поменути Веселин Вукићевић.⁶⁸ „Па шта онда?” запитаво се Љуба Стојановић. Веселин Вукићевић није завршио своју мисао, а он није хтео да је погађа да не би погрешило. „Али никако не смем претпоставити”, надао се, „да је хтео рећи: и да се више не врате, јер би то било врло, врло опасно.”⁶⁹

Октобра 1918. Љубомир Стојановић је самоуверено писао Јовану Цвијићу да се нада „да ће за то (за остварење југословенске републике – прим. аутора) придобити и *досџа* и *уљедних* људи, и да ће се врло брзо доћи до успеха”, те да се тако олакша „порођај Југославије”, будући да „наше две династије [Карађорђевићи и Петровић Његош – прим. аутора] никако то не могу извршити”. Пун полета, образлагао је да „политику не може водити један човек у свом кабинету”, и да у демократским државама „политичар мора за собом имати групу људи – партију”. С обзиром на то да није могао да остане у Самосталној радикалној странци, с чијим се радом после 1912. није слагао, одлучио је да ће, уколико се у Србији после ослобођења „образује једна политичка група”, с чијим би се програмом слагао, „приступити јој, и радити” колико може „на остварењу њеног програма”.⁷⁰ Међутим, питање ко све то да изведе и „оживи”, које је поставио себи и свом пријатељу, такође у октобру 1918. поводом блиског југословенског уједињења, у стварности је ускоро потврдило извесну неверицу у способност српске интелектуалне и политичке елите да не само успешно оснује нову југословенску државу као републику већ и да је за дужи временски период постави на здраве државне основе.

Републикански погледи Љубомира Стојановића одговарали су његовом схватању демократије и историјске стварности у којој су се нашли одједном уједињени југословенски народи. Свестан да су југословенски народи још увек били непознати једни другима, са јаким националним осећањима, сматрао је да се кроз републиканско државно уређење обезбеђује демократски развој југословенске заједнице. У основи, његово непрестано залагање за републику било је покретано снажним осећањем за демократију, без које није било могуће успешно стварање југословенске нације, али ни одржање српске. Не без разлога, Милан Грол, његов савременик и поштовалац у Краљевини СХС/Југославији, после дугогодишњег бављења политиком, закључио је да је „у суштини својој демократија... стварање народа”.⁷¹

⁶⁸ В. М. Вукићевић, „Модерна држава и њено уређење (на адресу Г. Љ. Стојановића)”, стр. 251.

⁶⁹ Љ. Стојановић, „Још о уређењу наше државе”, стр. 380.

⁷⁰ Љ. Трговчевић, „Идеје Љубомира Стојановића о будућој југословенској држави током Првог светског рата”, стр. 91.

⁷¹ М. Грол, *Искушења демократије*, стр. 114.

LJUBOMIR STOJANOVIĆ'S REPUBLICAN VIEWS

by

Aleksandar Lukić
Institute of Contemporary History, Belgrade
alukic85@gmail.com

SUMMARY: At the end of the World War I Ljubomir Stojanović publicly stated that the future Yugoslav state should be a republic. According to his idea, the Yugoslav republic should be organized as a federation, following the United States model of the presidential republic. He thought that in this way the national problem would be successfully solved and Yugoslav nation formed after a long time. Also, his idea of the decentralized state was formed according to the political reality and the different historical experience of the Yugoslav peoples. Together with Jaša Prodanović, he founded the Yugoslav Republican Party and was its president until he died in 1930. He promoted his republican ideas through articles in journals „Nova Evropa”, „Srpski Književni Glasnik”, newspapers „Republika”, which was the official organ of the Yugoslav Republican Party, and also through speeches and lectures at public gatherings and party meetings.

KEYWORDS: Ljubomir Stojanović, ideas, republic, federation, state, Yugoslav Republican Party.